

SOCIOLOŠKI PRISTUP U ISTRAŽIVANJU PROCESA POVRATNIH MIGRACIJA

Krešimir PERAČKOVIĆ
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 314.745.3-054.75
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. 1. 2005.

U ovom radu najprije se razmatra mogući sociološki teorijski koncept prikladan za definiranje pojma *povratne migracije*, polazeći od modela kolektivno-identifikacijskoga polja migranata kao društvene skupine, što ga konceptualizira S. Mežnarić. Prikazana je i teorija B. I. Reyes, koja integrira četiri pristupa istraživanjima povratnih migracija: teoriju neostvarenih ciljeva, teoriju cirkularnih migracija, teoriju planirane zarade i teoriju društvene mreže, što se pokazalo primjerenim u operacionalizaciji indikatora za istraživanje povratničke motivacije. Cilj je bio istražiti jesu li povratni migranti društvena skupina u sociološkom smislu i koja ih obilježja svrstavaju u isto kolektivno-identifikacijsko polje. Polazna je hipoteza da povratne migracije obuhvaćaju cjelokupnost migrantovih iskustava: iskustvo migracije, iskustvo prilagodbe na novu sredinu procesima integracije (akulturacije i asimilacije) te iskustvo povratka i prilagodbe na "staru" sredinu, odnosno iskustvo reintegracije u zemlju podrijetla, što povratne migrante i čini društvenom skupinom sa sličnim obilježjima i iskustvima. Rezultati istraživanja pokazuju da su povratnici, bez obzira na to iz koje se zemlje vraćali, kojoj generaciji pripadali, neovisno koliko su dugo bili u emigraciji, kojem društvenom sloju pripadali i u kojem su stupnju asimilirani, svojim radnim iskustvom ili školovanjem uspješnije profesionalno socijalizirani i ekonomski prilagođeniji životu u tržišnoj privredi. To je iskustvo možda najvažnije sociokulturno obilježje koje je utjecalo na njihovo drugačije viđenje rekonstrukcije kapitalizma u Hrvatskoj, što ih i čini skupinom istog socijalno-identifikacijskoga polja.

Ključne riječi: migracije, sociologija migracija, povratne migracije, iseljenici, povratnici

Krešimir Peračković, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10001 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Kresimir.Perackovic@pilar.hr

UVOD

Tko su zapravo povratni migranti? Može li se uopće toliko heterogena populacija tretirati kao relevantna društvena skupina u sociološkom smislu? Bez obzira na dob i generacijsku pripadnost, zemlju primitka i društveni status, pitanje je postoje li kod njih neke zajedničke sociokulturne značajke s obzirom na slična iskustva tijekom procesa migracije, akulturacije i asimilacije te profesionalne socijalizacije, ili pak uslijed sličnih iskustava druge i treće generacije? Je li im zapravo najbližnije samo iskustvo povratka u Hrvatsku i reintegracije u "staru" sredinu? Pitanja su to za čije bi odgovore bilo korisno provesti sveobuhvatno empirijsko istraživanje kojim bi se dobio objektivniji uvid u problematiku povratka vanjskih migranata. Povratni migranti zbog svojih sličnih iskustava života u razvijenim zapadnim zemljama zacijelo imaju i neka zajednička sociokulturna obilježja, koja se možda očituju u sličnom svjetonazoru, bez obzira na njihove sociodemografske razlike i generacijsku pripadnost.

Osim toga sociokulturnog kapitala, povratnici imaju i određeni financijski kapital, zbog čega su bili privlačna skupina političkim akterima, neposredno prije, ali i nakon, prvih demokratskih izbora 1990. Iako se o konkretnim iznosima uglavnom špekuliralo, nedvojbeno je kako je financijska podrška migranata bila glavni izvor financiranja brojnih novonastalih političkih stranaka, a predizborni programi redovito su uključivali odnose prema, kako su ih tada popularno zvali, "dijaspori". Sredinom 1990-ih čak je formirano Ministarstvo povratka i useljništva, što je svjedočilo o ozbiljnim namjerama tadašnjih vlasti da porade na sustavnom poticanju trajnoga povratka vanjskih migranata. Međutim, nije provedeno cjelovitije istraživanje na reprezentativnom uzorku o strukturi povratnih migranata, njihovoj motivaciji za povratak i iskustvu prilagodbe životu u Hrvatskoj. Tek su se u medijima povremeno pojavljivali prilozi s primjerima razočaranja povratnika birokratiziranim institucijama koje koče poduzetništvo i odgađaju odluke da se trajno vrate. Unatoč tome, nastojanja u osmišljavanju različitih projekata ulaganja iseljenika u Hrvatsku i promoviranje povratka i dalje su vrlo aktualna, kao što pokazuju primjer inicijative tzv. "Grupe 100"¹ iza koje stoji Međunarodna udruga hrvatskih iseljenika te primjer neočekivana uspjeha kandidata iz iseljništva na predsjedničkim izborima 2005.

Cilj je ovoga rada prije svega pokušati kreirati teorijski okvir kojim se povratni migranti² mogu u sociološkom smislu definirati kao vrlo specifična društvena skupina koja je integrirala razna životna iskustva i identitete: od lokalne zajednice zemlje podrijetla, migrantskog iskustva u zemlji primit-

ka, novih društvenih vrijednosti, radnih i profesionalnih iskustava te stečenoga znanja, što je sve zajedno zapravo specifičan sociokulturni kapital te društvene skupine. S obzirom na nepostojanje istraživanja koje bi se ciljano bavilo povratnim migracijama, u ovom će radu, uz pregled dosadašnjih istraživanja koja su sadržavala i pitanja o povratku, biti prikazani neki dosad neobjavljeni rezultati o sociodemografskim obilježjima povratnika te o motivacijskim aspektima migracije i povratka iz istraživanja o posljedicama privatizacije u Hrvatskoj, u kojem je uzorak povratnih migranata činio kontrolnu skupinu.³

DEFINIRANJE POV RATNIH MIGRACIJA

Prije same sociološke konceptualizacije pojma *povratne migracije*, treba istaknuti kako je općenito istraživanje migracija stanovništva jedno od temeljnih područja demografije kao znanstvene discipline, gdje se najčešće definira kao mehaničko kretanje stanovništva, odnosno "preseljenje osobe iz rodnog mjesta ili prethodnog mjesta stalnog boravka u mjesto doseljenja ili u novo mjesto boravka pod uvjetom da se radi o preseljenju trajnog karaktera" (Wertheimer-Baletić, 1999.). Osnovna tipologija migracija u demografiji izvodi se najčešće prema kriterijima: 1) državnih granica (vanjske i unutarnje migracije), 2) vremena (definitivne, tj. konačne i privremene – sezonske i dnevne), 3) uzroka (ekonomske i neekonomske – političke, ekološke, individualno-psihološke), 4) dobrovoljnosti (dobrovoljne i prisilne) i 5) organiziranosti (organizirane i spontane).

Vanjske migracije, prema Leksikonu etničkog i migracijskog nazivlja (Heršak, ur., 1998.), dijele se na *privremenu vanjsku migraciju* i na *iseljeništvo*. Privremena je onaj oblik migracije koji podrazumijeva budući povratak migranata u zemlju njihova podrijetla, u dužem ili kraćem vremenskom roku, najčešće nakon ostvarenih ciljeva. Iseljeništvo je sveobuhvatan naziv za iseljeno domicilno stanovništvo koje je uglavnom trajno napustilo zemlju podrijetla bez obzira na motive. U nekadašnjem socijalističkom sustavu usvojen je i službeni naziv za prvi tip vanjskih migranata, tzv. radnici na privremenom radu u inozemstvu, dok se za iseljeništvo vezivao pojam *emigracija*, što se nerijetko povezivalo s protudržavnim djelovanjem i neprijateljstvom (Heršak, ur., 1998., 53).

Povratne migracije uključuju sve vanjske migrante – privremene i one koji su već bili kategorizirani kao iseljenici, ali su se ipak odlučili na kraju svoga radnog vijeka vratiti u zemlju podrijetla, no ne nužno i u samo mjesto rođenja. Prema navedenom rječniku, povratni migrant je osoba koja se vraća u zemlju podrijetla, iako često još uvijek ima državljanstvo te

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 3 (83),
STR. 475-498

PERAČKOVIĆ, K.:
SOCIOLOŠKI PRISTUP..

zemlje, a povratništvo je apstraktna tvorba poput naziva iseljništvo, koja označava proces vraćanja u domovinu, množinu povratnika i sklop njihovih migracijskih iskustava. Prema tome, povratni migranti mogu biti i osobe koje su kategorizirane ili kao privremeni ili kao trajni vanjski migranti koji su se u jednom trenutku života odlučili vratiti i trajno nastaniti u zemlji podrijetla. Tako i Nejašmić definira povratak vanjskih migranata kao "proces zatvaranja migracijskog ciklusa vraćanjem vanjskih migranata u izvorno emigracijsko društvo" (Nejašmić, 1981., 10). Stoga, polazeći od navedene definicije migracija u užem smislu i pojmova *povratni migrant* i *povratništvo*, povratne migracije mogu se definirati kao *trajni povratak ili preseljenje vanjskih migranata, bez obzira i na dužinu boravka, iz zemlje primitka u zemlju podrijetla*.

Međutim, ovako sročena definicija povratnih migracija prema navedenim kriterijima obuhvaća sve povratnike iz vanjske migracije – bilo privremene ili trajne – bez obzira na uzrok i neovisno o tome jesu li bile dobrovoljne ili prisilne te organizirane ili spontane, pa bi se u skupinu povratnika zacijelo mogli (i morali) uvrstiti i oni povratnici iz skupine prognanika, izbjeglica i raseljenika uslijed ratnih zbivanja tijekom protekloga desetljeća u Hrvatskoj, bez obzira na njihovu etničku pripadnost, koji su napustili teritorij Republike Hrvatske, boravili u nekoj drugoj državi te se vratili u Hrvatsku. No s obzirom na njihov izbjeglički, prognanički ili raseljenički status, pitanje je koliko su oni mogli biti integrirani i profesionalno socijalizirani u zemlji primitka, jer je većina njih imala osigurane tek minimalne socijalne uvjete, privremene dozvole boravka i neki oblik financijske pomoći u zemlji primitka. Stoga, s obzirom na njihovo specifično iskustvo prisilne migracije i statusa u zemlji primitka, može se pretpostaviti kako je manje vjerojatno da je ta skupina prisilnih privremenih vanjskih migranata imala slična iskustva u procesu integracije kao ostali vanjski migranti, pa zato oni nisu uključeni u predmet ovoga rada. No u svakom slučaju, važno je identificirati i taj problem, jer određeni broj prisilnih vanjskih migranata ostaje u zemlji primitka duže, koristeći se raznim pravnim mogućnostima ostanka, pa se i oni s vremenom donekle integriraju u zemlju primitka.

Tu se nužno nameće i pitanje što je s drugom ili trećom generacijom vanjskih migranata, odnosno osobama migrant-skoga podrijetla koje su odlučile doći i trajno se nastaniti u Hrvatskoj, doživljavajući je kao zemlju svojih predaka. Kako se njih može tretirati u ovom slučaju te mogu li se i oni definirati kao povratni migranti? Jesu li oni pravno gledano useljenici, s obzirom na to da su strani državljani ili osobe s dvostrukim državljanstvom? Ta bi pitanja također trebalo ozbilj-

nije razmotriti, jer pripadnici ove skupine nemaju prethodno iskustvo života u Hrvatskoj kao zemlji podrijetla. Sličan je i problem s djecom migranata koji su se rodili u Hrvatskoj, ali su već u ranom djetinjstvu ili školskoj dobi otišli s roditeljima u zemlju primitka, pa su u sociokulturnom smislu više integrirani u zemlju primitka od roditelja i vjerojatno manje emocionalno vezani za domovinu. Već i ovako površan uvid upućuje na višeslojnost konceptualizacije povratnih migracija i heterogenost migrantsko-povratničke populacije, čime se ističe relevantnost sociološkoga pristupa i nužnost izradbe tipologije povratnika u Hrvatsku, ali to već izlazi iz okvira ovoga rada.

SOCIOLOŠKO-TEORIJSKA KONCEPTUALIZACIJA POVRATNIH MIGRACIJA

Temeljiti pregled socioloških aspekata migracija daje Mesić u knjizi *Međunarodne migracije – tokovi i teorije*. Analizirajući prikazane definicije migracija iz sociološke perspektive, Mesić ističe kako osim eksplicitnoga ili implicitnoga spominjanja važnosti relativne trajnosti migracija, odnosno razdaljine, autori naglašavaju njihov procesni i sociokulturni karakter (Mesić, 2002., 247). Dakle, sociologija migracija ne promatra samo čin preseljenja nego proces koji ima nekoliko faza, gdje pojedinac ulazi u drugo društvo, susreće se s drugom kulturom i vrijednostima, što vodi, kako to navode Sinha i Ataullah, prema "kulturnoj difuziji i socijalnoj integraciji" (Mesić, 2002., 247).

U sociologiji migracija ne postoje neke posebne definicije povratnih migracija, niti se povratni migranti definiraju kao neka specifična društvena skupina. Povratak migranata u zemlju podrijetla uglavnom se istražuje tek kao eventualni krajnji ishod migracijskoga ciklusa, a u istraživanjima se najčešće ispituju stavovi o mogućnostima povratka samih migranata te motivacija i struktura onih koji su se već vratili. Općenito u literaturi koja spominje povratnike, vidi se da se većina autora bavi više demografskim i pravnim aspektima vraćanja migranata, problemima imigracijske politike zemalja primitka i zemalja podrijetla, zakonskim rješenjima te analizom troškova, a gotovo i nema ozbiljnijih pokušaja teorijskoga promišljanja povratnih migracija i migranata kao društvene skupine. Stoga je rad B. I. Reyes (1997.), koja govori o čimbenicima utjecaja na povratne migracije u zapadnoj Meksiko, jedan od prvih pokušaja objedinjavanja različitih teorijskih pristupa u moguću sociološko-teorijski koncept povratnih migracija. Ona prikazuje četiri moguća teorijska modela: teoriju neostvarenih ciljeva, teoriju cirkularnih migracija, teoriju planirane zarade i teoriju društvene mreže.

Teorija neostvarenih ciljeva (*Dissapointment Theory*) podrazumijeva da se migranti odlučuju vraćati zato što nisu us-

pjeli ostvariti cilj svoga migriranja, npr. nisu našli posao ili su slabo zarađivali (Herzog and Schottman, 1982.). Problem je uglavnom bio u lošim ili nedovoljnim informacijama o mogućnostima zapošljavanja i zaradi u sredinama u koje dolaze. Glavna teza ove teorije jest: što je veća udaljenost između stare i nove lokacije, to je veća mogućnost pogreške, tj. neostvarivanje cilja zbog pogrešne ili nedovoljne informiranosti. Obrazovaniji migranti češće imaju dobre informacije nego slabije obrazovani, zahvaljujući boljim mrežama informacija – i kroz profesionalne kanale i, sve više, putem interneta. Ova teorija odnosi se uglavnom na one koji se vraćaju ubrzo nakon migracije.

Koristeći se modelom Zelinskog (1971.), koji je poznatiji kao teorija cirkularnih migracija (*Circular Migration Theory*), Reyes ističe kako zapravo kod najvećega dijela migranata nema jasne želje i namjere da trajno ostanu u zemlji primitka, pa je ideja povratka od početka prisutna. To su najčešće kratkotrajne migracije (*short term migration*), gdje je cilj uglavnom povećati prihode, no migrantu su otvorene obje opcije – ili povratak ili duži ostanak, ovisno koja se opcija u danom trenutku procijeni kao bolja. Ova teorija pretpostavlja da se trajno naseljavanje događa kada migrant već ima određeno životno iskustvo u novoj sredini, tj. proces akulturacije je već započeo, a u svom zaposlenju već je dosegnuo određenu stručnost ili napredovanje. U toj fazi najčešće se doseljava ostatak obitelji i manja je vjerojatnost povratka.

Za razliku od cirkularne teorije, teorija planirane zarade (*Target Income Theory*) podrazumijeva da migrant ima jasnu ideju o željenoj zaradi kao definiranom cilju – bilo zbog rješavanja stambenoga pitanja, investiranja u tehnologiju, kupnju zemlje ili pokretanja neke poduzetničke djelatnosti. Migrant ima jaku želju da se vrati i od samoga dolaska ne razmišlja o mogućnosti trajnog ostanka. Što se brže ostvari ta zarada, to će se povratak prije realizirati. Autor toga ekonometrijskog modela je Lindstrom (1996.).

Prethodne tri teorije utemeljene su u prvom redu na ekonomskim faktorima, no migracija je proces koji ne može funkcionirati bez društvenih mreža (Massey, 1990.), pa Reyes kao četvrtu teoriju prikazuje teoriju društvene mreže (*Social Network Theory*). Upravo kvaliteta tih društvenih mreža iz kruga migrantove šire obitelji, mjesta ili zemlje podrijetla utjecat će na odluku o migraciji, ali i o povratku, jer osim točnih informacija o mogućnostima zaposlenja i stanovanja, ta mreža može osjetno smanjiti troškove migriranja. Svaki novi migrant koji se uspješno integrira u novu okolinu postaje veza s tom mrežom za nove potencijalne migrante, čime im se smanjuje rizik od neuspjeha. Vanjske migracije mogu započeti na razne poticaje, no kad taj proces jednom započne, društvene

mreže su te koje stvaraju kompletan društveni život novopridošloga migranta i one su važan čimbenik u odluci o povratku ili ostanku. Što je pojedinac dublje uključen u društvenu mrežu, vjerojatnost povratka bit će manja.

Svi navedeni modeli koje je prikazala Reyes mogu tek djelomično objasniti uzroke i posljedice vraćanja migranata u zemlju podrijetla, ali ipak nedostaje cjelovita teorija koja bi se mogla preuzeti kao sociološki okvir za istraživanje povratnih migracija. Pitanje kako se uopće sociološki može pristupiti istraživanju povratnih migracija isto je ono pitanje koje Mežnarić (1991.) postavlja u razmatranju o predmetu sociologije migracija općenito.

Polazeći od kritike Mangalam-Schwarzwellerova strukturalno-funkcionalističkoga modela sociologije migracija, Mežnarić razmatra što bi zapravo trebao podrazumijevati sociološki pristup u istraživanjima migracija općenito. Ipak, prema autoričinu mišljenju, Mangalamov model proširuje postojeće demografske modele⁴ koji tretiraju migraciju tek kao pomak "individue" ili kolektiva u prostornom smislu, čime se negira sociokulturni kontekst. Prema Mangalamu, za sociološku studiju migracija valja identificirati četiri momenta migracijskoga procesa: (1) relativno stalno pokretanje individua ili grupa (2) iz jedne geografski određene lokacije prema drugoj (3) kojem prethodi proces odlučivanja na strani individue, zasnovan na hijerarhijski uređenim skupovima vrednota i želja, (4) što rezultira promjenom interakcijskoga sustava individualnog migranta. Mežnarić dodaje i peti moment, relativnu postojanost, čime se isključuju dnevne migracije i turizam. No ono što Mežnarić drži "navlastito sociološkim" jest činjenica da su migranti grupa (tj. kolektiv zvan migranti), odnosno društvena skupina u smislu *locusa*, u koji se pojedinac uključuje u društveni totalitet koji posreduje i pomiruje napetosti između individuum i društva, raskol općeg i posebnog. A u tom prostoru, koji Mežnarić naziva kolektivno-identifikacijskim poljem, odvijaju se svi sociokulturni aspekti migriranja: adaptacija, akulturacija, integracija, redefiniranje ciljeva te generiranje nekih novih procesa, kao što je npr. povratak u zemlju podrijetla.

Upravo u to i takvo kolektivno-identifikacijsko polje pothranjuje se i artikulira i ideja povratka, ponajprije kao nostalgija i gotovo mitska čežnja za domovinom, što čini duboko utisnutu motivacijsku komponentu koja je gotovo "uprogramirana" u svijest svakoga migranta. Povijest migracija ujedno je i povijest nastanka migrantskih zajednica u zemljama primitka: od kulturnih, vjerskih i sportskih klubova do profesionalnih i političkih udruženja, ali je isto tako i povijest povratka. Te iseljeničke udruge i zajednice zapravo su *locus* o

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 3 (83),
STR. 475-498

PERAČKOVIĆ, K.:
SOCIOLOŠKI PRISTUP...

kojem govori Mežnarić, jer se u njima ostvaruje zadovoljenje društvenih potreba i formira se kolektivni migrantski identitet.

Stoga taj pristup koji Mežnarić zastupa u svojoj raspravi o predmetu sociologije migracija može biti i teorijsko polazište u sociološkom istraživanju povratnih migracija, jer ta kolektivno-identifikacijska dimenzija skupine povratnih migranata, integrira sve njihove identitete i iskustva u specifična sociokulturna obilježja, koja su bitno određena migrantsko-povratničkim iskustvom.

SOCIODEMOGRAFSKA STRUKTURA HRVATSKIH POV RATNIKA

Jedan od temeljnih problema u istraživanjima povratnih migracija općenito jest nedostatak evidentiranja broja povratnika. Činjenica je da povratne migracije postoje otkako su i započele migracije stanovništva, međutim, kako navodi Nejašmić (1981.), u svim zemljama podrijetla vanjskih migracija očit je problem kvantificiranja povratnih strujanja, tako da ne postoje precizni podaci, nego eventualno procjene po razdobljima, odnosno valovima samih migracija. Primjerice, u prvom većem valu iseljavanja iz hrvatskih krajeva od kraja 19. st. do 1913. procjenjuje se da je bilo oko 41 760 povratnika (Holjevac, 1968.), što je činilo 9% od 464 000 iseljenih. Nažalost, autori smatraju gotovo nemogućim procijeniti stanje povratka u prvoj polovici 20. stoljeća. Tek su nešto vjerodostojniji podaci nakon privredne reforme u bivšoj Jugoslaviji, odnosno SR Hrvatskoj 1960-ih godina. Tako Nejašmić od 1968. do 1985. procjenjuje broj povratnika na oko 240 500, što čini čak 78% od 312 000 iseljenih u tom razdoblju (Nejašmić, 1987.). A prema podacima MUP-a RH, od 1990. do 1997. registrirano je 30 429 povratnika (Šakić, 1998.).

Taj je problem sigurno važna tema za ozbiljniju i sveobuhvatniju demografsku studiju, pa ovaj rad ne može ulaziti u to područje. Ove pokazatelje valja navesti tek kao primjer da su povratne migracije u Hrvatskoj oduvijek prisutne u većem ili manjem broju, što ponajviše ovisi o daljini zemlje iseljavanja te o mogućnostima i brzini ostvarenja priželjkivane zarade. U prvom masovnijem valu do 1. svjetskog rata prevladavaju preoceanske migracije, koje su se zbog niza faktora pretvorile u trajno iseljavanje, pa je i postotak povratnika bio manji nego npr. u valu nakon privredne i društvene reforme 1965., u kojem prevladavaju migracije u zapadnoeuropske zemlje.

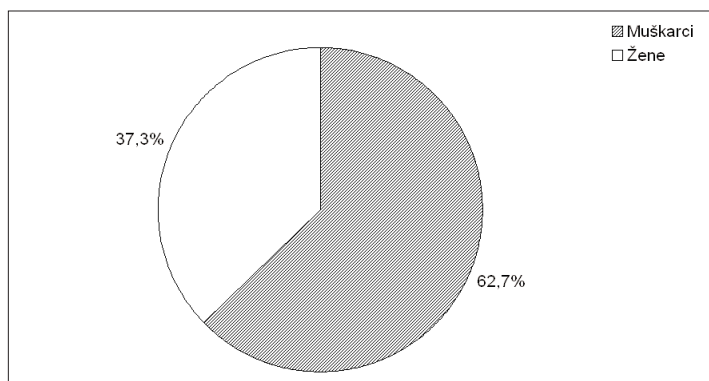
Egzaktnih podataka o tome kakva je bila struktura povratnih migranata iz prvoga masovnog vala koje navodi Holjevac – nema. Stoga samo kao ilustracija može poslužiti Pripićev rad (1977.). On navodi tekst E. Steinera koji opisuje ka-

ko se na brodovima prema Europi moglo vidjeti različito odjevene ljude: muškarci su nosili kupljena odjela, veliki džepni sat i nerijetko revolver, a žene su imale novu odjeću s ukrasima i nakitom. Oni koji su imali na sebi seosku odjeću jesu nesretnici kojima nije odobren ulazak u zemlju. Tako ih Stainer i dijeli u dvije skupine: uspješne, od kojih se većina kasnije opet vratila u Ameriku, i neuspješne. Uspješna je skupina izgubila onaj "duh staroga kraja" i usvojila je druge obrasce ponašanja i mišljenja. Osobito djeca koja su se vraćala nisu nikad zaboravila "bijeli kruh i putar, slatkiše i gume za žvakanje" (Prpić, 1977., 8). No bilo je na stotine onih koji su se vraćali za teška vremena iz Amerike i koji nisu uspjeli, a često su bili i narušena zdravlja. Prpić spominje i Emily Balach, koja je 1903. posjetila hrvatske krajeve u vrijeme masovnih emigracija i napisala je knjigu o tome posjetu pod nazivom *On the Trail of the Immigrant*. Ona govori o tome kako su neki povratnici donosili svoje, za ono vrijeme velike, uštedevine, neki su dolazili kao bogalji, bolesnici i još veća sirotinja, a neki nisu ni imali novca za povratak. Prema tome, budući da empirijskih istraživanja nema, može se tek pretpostaviti da je u tom prvom valu u strukturi povratnika bilo i uspješnih i neuspješnih, no ipak je vjerojatnije da su se uspješniji rjeđe vraćali te da su trajno ostajali u zemljama primitka.

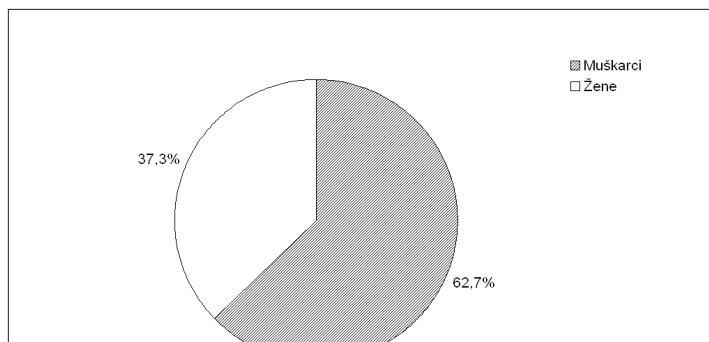
U prvom istraživanju o sociodemografskoj strukturi povratnika nakon 1968. Nejašmić upozorava da je demografska struktura povratnika u elementarnim obilježjima znatno nepovoljnija od strukture migranata pri odlasku (Nejašmić, 1981., 18). Glavni instrument te negativne selekcije jest politika zapošljavanja imigracijskih zemalja, koje su nastojale zadržati kvalificirana i stručna zanimanja, a riješiti se nekvalificiranih i manje produktivnih zanimanja. Nejašmić zaključuje da je to osobito izraženo u vremenima recesije, kada se takvi radnici masovnije vraćaju, što je dodatni pritisak na siromašnije zemlje podrijetla, pa su te zemlje zapravo postale spremište radne snage imigracijskih zemalja. Prema Nejašmićevu istraživanju, glavninu povratničkoga kontingenta čine migranti koji imaju niži stupanj stručne spreme od onih koji se ne vraćaju. S obzirom na dob, ta je struktura ipak povoljnija jer prevladavaju povratnici između 35. i 44. godine, dakle u radno najproduktivnijoj dobi. Prosječna dužina boravka u inozemstvu kod povratnika bila je 5,4 godine, tj. većina ih je bila izvan zemlje u rasponu od 4 do 7 godina. Ovako prikazani podaci o tome nisu usporedivi niti je moguće iz njih dobiti opću sliku o sociodemografskoj strukturi povratnih migranata u Hrvatskoj. Ipak, oni pokazuju da struktura povratničkoga kontingenta ponajprije ovisi o samoj strukturi pojedina migracijskog vala. No činjenica je da su se uglavnom vraćali stariji i radno neaktivni.

U istraživanju o posljedicama privatizacije u Hrvatskoj sudjelovali su i povratnici kao kontrolna skupina ispitanika (Peračković, 1999.). Budući da u institucijama RH nije postojala nikakva službena evidencija (registar) o povratnicima iz vanjske migracije, nisu se mogli odrediti ni parametri povratničke populacije i osigurati reprezentativan uzorak. Stoga je uzorak povratnih migranata bio prigodan. Od 520 adresa povratnika dobivenih u Hrvatskoj matici iseljenika, na koje je poslan upitnik, vraćeno je i obrađeno 133, što čini slučajni prigodni uzorak. Ispod su prikazana neka sociodemografska obilježja ispitanika (dob, spol, obiteljski ili individualni povratak, godina povratka i zemlja iz koje su se vratili), koji mogu poslužiti tek kao ilustracija njihove heterogenosti i nisu reprezentativni pokazatelj strukture povratničke populacije.

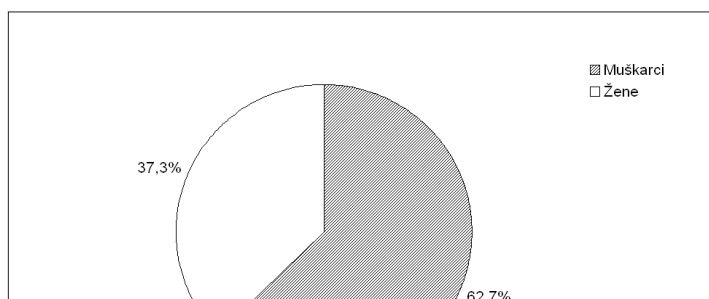
➔ SLIKA 1
Spolna struktura

➔ SLIKA 2
Dobna struktura

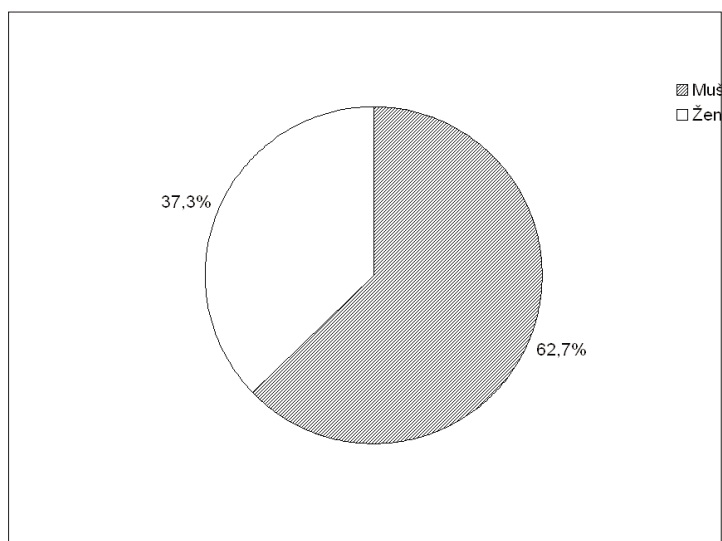
➔ SLIKA 3
Obiteljski ili individualni povratak

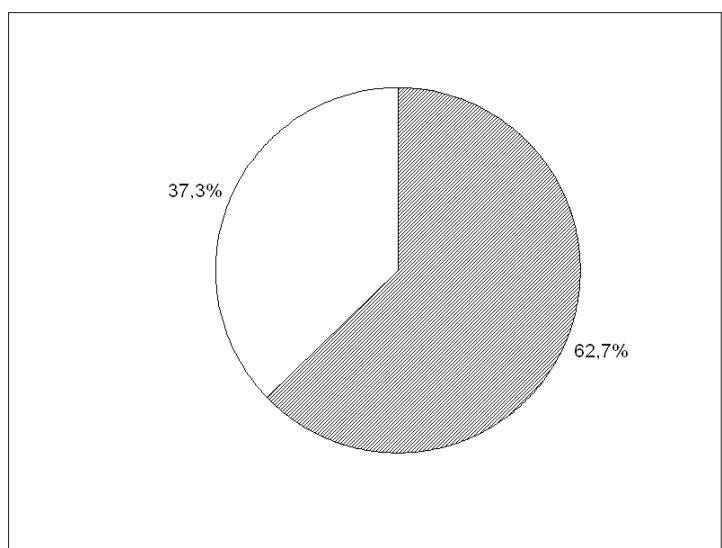
DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 3 (83),
STR. 475-498

PERAČKOVIĆ, K.:
SOCIOLOŠKI PRISTUP..

➔ SLIKA 4
Godina povratka
u Hrvatsku

➔ SLIKA 5
Zemlja iz koje
su se vratili

S obzirom na ograničenost slučajnog uzorka, iz ovih podataka može se pretpostaviti da na demografsku strukturu povratnika ponajviše utječe činjenica je li se vratila čitava obitelj ili samo pojedinci, jer ako se vraćaju čitave obitelji, demografska struktura ipak će biti povoljnija (kao što se vidi na slici 2 o dobnoj strukturi, jer su dobni razredi relativno ravnomjerno zastupljeni). U ovom se uzorku očituje i podjednaka zastupljenost povratnika iz prekomorskih (40%) i europskih zemalja (36%), od kojih se većina (83%) vratila nakon 1991. Nažalost, ne može se vidjeti iz kojih se drugih zemalja vratilo njih 25%, jer u upitniku nije postojala opcija otvorenog odgovora.

MOTIVACIJA ZA POVRATAK U HRVATSKU

Kao što je rečeno u navedenim teorijskim modelima, povratak je kod većine migranata zapravo očekivani krajnji ishod migracije. Čak bi se moglo reći da je već sama struktura i motivacija migracija motivirana povratkom i malo je onih koji se jasno opredjeljuju već u početku za trajan ostanak u iseljeništvu, osim naravno političkih migranata koji i nisu imali izbora.

U jednom od prvih znanstvenih istraživanja o hrvatskim vanjskim migrantima⁵ (Baučić, Maravić, 1971.), istraživalo se kane li se migranti vraćati, koji su razlozi zašto se ne vraćaju i uvjeti u kojima bi rasla stopa povratnika (od 1964. do 1969. preko zavoda za zapošljavanje otišlo je 103 968, a vratilo se 10 724, što je bilo tek 10,3%). Istraživanje je provedeno za božićnih i novogodišnjih praznika 1970./71. na 6648 ispitanika, odnosno 65% svih vanjskih migranata. Osim podataka o strukturi, dobiveni su i rezultati o njihovim ušteđevinama te planovima za povratak. Prosječna zarada vanjskih migranata bila je 2,5 puta viša od prosječnih osobnih dohodaka zaposlenih u Hrvatskoj, a najveći dio ušteđevina ulagali su u poboljšanje uvjeta stanovanja. Polovica anketiranih procijenila je da će ostati na radu u inozemstvu od 1 do 10 godina, 1/3 do godinu dana, a manji dio (3,5%) ne namjerava se vratiti u zemlju ili ne do mirovine (također 3,5%). Osnovni razlog zašto ne prihvaćaju ponuđene poslove u zemlji leži u znatno nižem dohotku. Ono što su autori istaknuli kao zabrinjavajuće jest podatak da je 58% anketiranih prije odlaska bilo zaposleno, a većini je glavni motiv bio uštedama riješiti stambeno pitanje (izgradnja ili dogradnje kuće). Za 6,2% glavni je motiv bio da uštedama osiguraju samostalan posao (prijevoz kamionom ili taksijem, obrtničke ili ugostiteljske radnje i sl.). Mnogi su istaknuli kako na radnom mjestu u inozemstvu nisu potrebne formalne kvalifikacije, nego samo radom pokazana sposobnost za obavljanje nekoga posla. Često su hvalili međuljudske odnose u stranim poduzećima, a osobito im se sviđa što im strani poslodavac, kada je zadovoljan njihovim radom, to zadovoljstvo izražava pa ih i financijski stimulira. Glavni nedostatak tog istraživanja jest što se nije smjelo ni pretpostaviti da postoje i implicitni politički motivi, tj. nezadovoljstvo radnika socijalističkim režimom i komunističkom ideologijom uopće. U tome vjerojatno i leži dio odgovora na pitanje kako to da je većina migranata otišla, a imala je posao, tj. nije se radilo samo o izvozu viška radne snage, kako su službene vlasti objavljivale, nego i o drugim razlozima nezadovoljstva. A to je zasigurno imalo određenu ulogu u odluci o povratku, osobito nakon zbivanja u Hrvatskoj 1971.

U svom istraživanju o slovenskim migrantima i njihovim motivima za povratak Mežnarić (1977.) faktorskom je anali-

zom ustanovila dvije skupine razloga vraćanja. Prvu skupinu razloga naziva "eshatološkom", tj. čežnjom za slovenskom intimom: gostoljubivošću, otvorenošću, srdačnošću, hranom i pićem, pjesmom i ljepotom slovenske zemlje i planina. Drugu skupinu motiva činili su obiteljski.

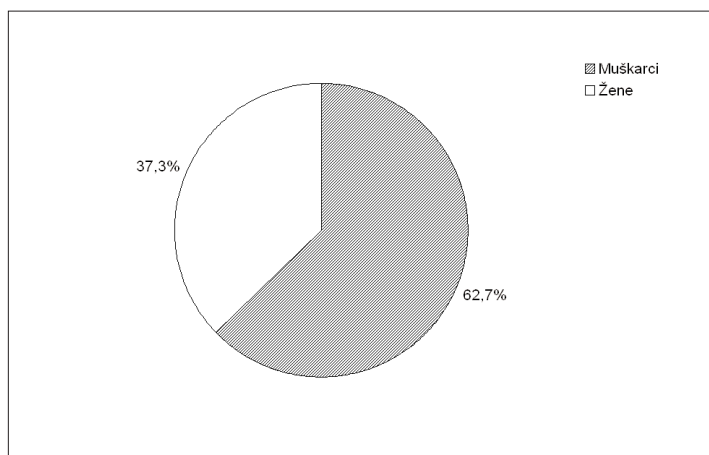
Prema Katunariću, upravo je bilocirana porodica, kao specifično obilježje migranata, najvažnija motivacijska pozadina povratka. Migracijski ciklus s povratkom nije samo način zadovoljavanja ljudskih, materijalnih i socijalnih aspiracija uslijed privrednih kretanja nego rezultira povratkom zbog određenih obilježja obitelji vanjskih migranata. Zahvaljujući bilociranoj obitelji kao nekoj vrsti "nepokretnih" migracija, povratak emigranta vrlo je vjerojatna realnost (Katunarić, 1978.).

Jedno ranije Nejašmićevo istraživanje⁶ pokazalo je da su glavni motivi povratka u čak 54% slučajeva bili upravo obiteljski; 14% vratilo ih se jer je ispunilo ciljeve odlaska, a samo 4% povratnika navelo je nezadovoljstvo poslom i uvjetima u inozemstvu; također 14% ih se vratilo zbog zasićenosti negativnom stranom boravka, a zbog nezaposlenosti ili gubitka zaposlenja vratilo ih se 8,5% (Nejašmić, 1981.). Stoga, drži Nejašmić, u povratnim tokovima prevladavaju faktori privlačenja izvornoga društva nad potisnim faktorima zemlje primitka.

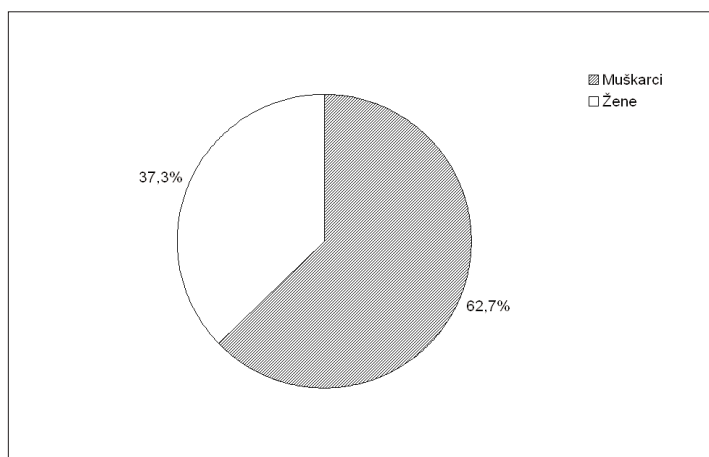
U istraživanju iz 1990.⁷ (Mesić, 1991.), provedenom na iseljenicama za božićnih blagdana, 82% ispitanika odgovorilo je da se namjerava vraćati. Na pitanje *što otežava njihov povratak*, 56% ih je odgovorilo da čekaju mirovinu kao pretpostavku povratka; 25% navodi kao razlog nevraćanja nemogućnost nalaženja odgovarajućega zaposlenja; 18% iseljenika navelo je kao otežavajuću okolnost za odluku o povratku drugačiji način života i standard na koji su se vani navikli; 15% navelo ih je želju djece da se školuju u inozemstvu, a 4% neriješeno stambeno pitanje u Hrvatskoj. Znakovito za povratničku orijentaciju bilo je to što su se djeca anketiranih iseljenika značajnije češće školovala u domovini nego u zemlji iseljenja, što ujedno potvrđuje Katunarićevu tezu o utjecaju obilježja obitelji na odluku o povratku. Prema tome, kada se istražuje motivacija za povratak, važno je uzeti u obzir i navedene razloge *zašto se ne vraćati*. U dosad neobjavljenom istraživanju iz 1997. uzorak su činili isključivo povratnici (Šakić i sur., 1997.).⁸ Najvažniji motivi za povratak podijeljeni su na ekonomske (12%), političke (18%) i osobne (70%). Pod ekonomskim motivima ispitanici su navodili svoje planove za ulaganje uštedevine u neki posao ili obrt, politički motivi podrazumijevali su ponajprije samu činjenicu stvaranja samostalne hrvatske države, a pod osobne ispitanici su najčešće navodili obiteljske razloge (25%), nostalgiju za rodnim krajem (19%) te umirovljenje (12%). U navedenom istraživanju o pri-

vatizaciji potkraj 1990-ih povratnike se pitalo i za uzroke same migracije (slika 6), zatim o motivima povratka (slika 7) te o načinima održavanja kontakta s domovinom (slika 8).

➔ SLIKA 6
Uzroci migracije

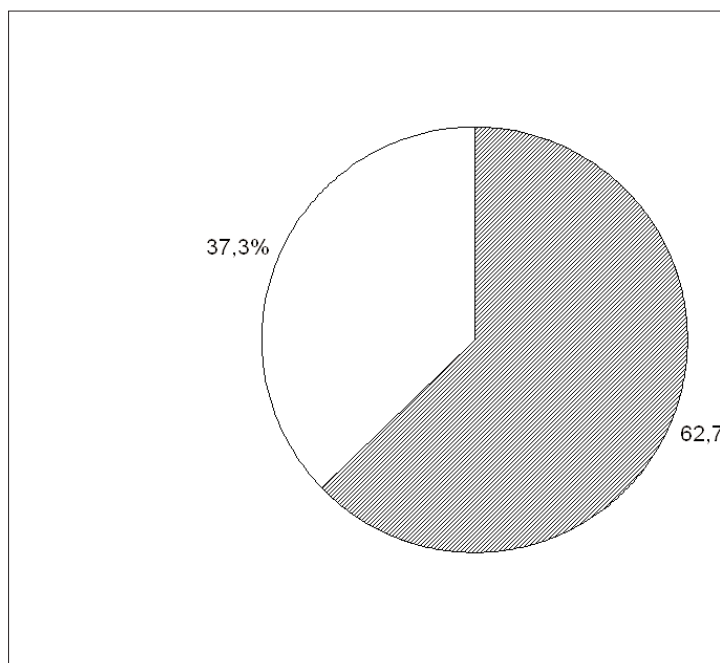
➔ SLIKA 7
Motivacija za
povratak u Hrvatsku

Podaci iz slika 6, 7 i 8 isključivo prikazuju navedena obilježja ispitanika iz ovog uzorka i nikako se iz njih ne može generalizirati slika strukture migrantsko-povratničke populacije. Ipak, mogu se pratiti neke tendencije vezane uz iseljavanje i motivaciju za povratkom, o kojima je već bilo riječi u prethodnim poglavljima. Budući da su ispitanici odabirali više mogućnosti odgovora, ovi rezultati upućuju na najčešće odgovore koji su se pojavljivali kod istih ispitanika. Tako kod pitanja o uzrocima iseljavanja odgovor "politički razlozi" ne znači da su ispitanici bili nužno politički emigranti (koje je sustav progonio), već prije svega o tome da su ljudi, osim nezadovoljstva ekonomskim i socijalnim stanjem u socijalizmu, bili nezadovoljni jednopartijskim komunističkim sustavom, što ih je poticalo na iseljavanje. Zanimljivo je da kod pitanja o

➔ SLIKA 8
Održavanje veze
s domovinom

motivima povratka, osim nostalgije za domovinom, što je najčešći odgovor (45%), čak 35% navodi kao motiv vraćanja pokretanje nekoga novog posla ili kod 13% proširenje postojećega posla. Najčešći način kontaktiranja s domovinom dok su još živjeli u stranim zemljama, prema ovim odgovorima, jest osobno iskustvo, tj. povremeni posjeti (58%), pa telefonski kontakti (49%) te razne kulturne (48%) i vjerske ustanove (39%).

Ako bi se rezultati ovog istraživanja promatrali u kontekstu navedenih teorija B. I. Reyes, može se reći da su za povratnike u Hrvatsku pogodnije teorija planirane zarade te teorija društvenih mreža s obzirom na navedene motive. Zbrajajući teorijske pretpostavke i prikazane rezultate istraživanja, može se zaključiti da su povratne migracije jedna od prirodnih opcija završetka procesa migriranja uopće, da su permanentne i paralelne sa samim odlaznim migracijama, da njihova realizacija ovisi o daljini zemlje iseljenja, dužini boravka, stupnju asimilacije i o individualno-psihološkim te obiteljskim razlozima.

Ipak, ono što treba uzeti u obzir kod ovakva prikazivanja rezultata različitih istraživanja jest činjenica da su provedena u drugačijim društveno-povijesnim kontekstima, što je zacijelo utjecalo na različitu sociodemografsku i motivacijsku strukturu, kao i na cjelokupno iskustvo i migracije i povratka.

INTEGRACIJA MIGRANTSKOG I POV RATNIČKOG ISKUSTVA

Povratni migranti prolaze kroz nekoliko sociokulturnih procesa: najprije kroz migrantsko iskustvo, koje se sastoji od procesa donošenja odluke o migraciji, same migracije te procesa integracije u zemlju dolaska (adaptacije, akulturacije i asimilacije), a zatim kroz povratničko iskustvo, koje se također sastoji od procesa donošenja odluke o povratku, remigraciji te reintegraciji u staru/novu sredinu. Mežnarić, polazeći od svoje teze da je kolektivno-identifikacijski moment temelj sociološkoga pristupa istraživanjima migracija, migrantsko iskustvo promatra kao "praktičnu svijest migranata u njihovoj svakodnevnici i doživljavanju sebe kao pripadnika jednog nižeg sloja u imigracijskoj sredini" (Mežnarić, 1991., 89). Uzimajući u obzir navedeno, migrantsko iskustvo može se definirati kao "sveukupnost migrantovih doživljaja stečenih kroz migraciju i proces integracije u novu sredinu" (Peračković, 1999., 132).

Kad je pak riječ o povratku, također se može postaviti slično pitanje kao kada je riječ o iseljavanju: kako povratnici doživljavaju staru/novu sredinu? Je li tu riječ o reintegraciji ili (ako je iseljenik druge ili treće generacije) zapravo o procesu integracije? Jesu li pripadnici druge generacije u sociokulturnom smislu zapravo imigranti i kakve poteškoće oni prolaze u adaptaciji kada se vrate? Nejašmić smatra da "povratnici nisu do te mjere dezintegrirani" da bi bili opet na početku reintegracije (Nejašmić, 1981., 49). Vanjski migranti uglavnom su podrijetlom iz tradicionalnih društvenih sredina čije vrijednosti nisu nikad do kraja niti napustili, družeći se sa "zemljacima", bilo da se radilo o sumještanima, rodbini ili prijateljima. Povratnici su prethodno usvojili neke navike zapadnjačkoga društva, osobito potrošački stil života, a porasla im je razina aspiracija i standarda. No, smatra Nejašmić, stare sociokulturne navike ostaju dugo i povratnik se pomoću njih "gotovo automatski uključuje u stari okoliš" (Nejašmić, 1981., 50). Prosječni povratnik ima slabije obrazovanje i nižu kvalifikaciju, a ušteda stečena radom u inozemstvu donijela mu je materijalnu sigurnost, no nije mu donijela i objektivno viši socijalni status, iako se povratnici nerijetko ponašaju kao da su ga stekli. Glavni problemi nakon povratka ne leže u reintegraciji, nego u neispunjenim očekivanjima od povratka, jer se u međuvremenu mnogo toga moglo promijeniti. Nejašmić opisuje slučajeve u kojima okolina povratnike gleda s nepovjerenjem, kao na one koji su ih napustili zbog sebičnih interesa, a sada, kada su se obogatili i vratili, očekuju da sve ide kako oni zamišljaju. Najčešći problemi s kojima se povratnici susreću jesu problemi s dugotrajnim i kompliciranim administrativnim postupcima u svezi sa stjecanjem dokumenata (što se nije izgubilo ni u postsocijalističkoj Hrvatskoj). Prema Ne-

jašmićevu istraživanju iz 1981. glavna, poteškoća koju su navodili povratnici jest ta što nisu našli posao (48%) ili su ga dugo čekali (22%).

Zato se može govoriti i o povratničkom iskustvu kao novoj sociokulturnoj promjeni na temelju susreta s hrvatskim institucijama i jednim općenito drugačijim mentalitetom ljudi u domovini. Iz navedenoga, očito je da povratnici integriraju u svoj svjetonazor više iskustava koja bi se moglo tretirati kao određene sociokulturne promjene. Stoga, analogno definiciji migrantskog iskustva, povratničko iskustvo može se "definirati kao sveukupnost povratnikovih doživljaja stečenih u procesu povratka i reintegracije u staru sredinu" (Peračković, 1999., 133).

NEKA SOCIOKULTURNA OBILJEŽJA POV RATNIH MIGRANATA

Da se povratni migranti mogu tretirati kao skupina u sociološkom smislu i da je Mežnarićina teorija o kolektivno-identifikacijskom polju migranata primjenjiva i na povratnike, pokazali su rezultati spomenutog istraživanja o posljedicama privatizacije u Hrvatskoj. Bez obzira na to što su i povratnici i ispitanici iz uzorka javnoga mišljenja ocijenili posljedice privatizacije izrazito negativno, otkrivena je temeljna razlika među njima: dok su ostali ispitanici iskazivali nezadovoljstvo privatizacijom prije svega zbog gubitka radne i socijalne sigurnosti, povratnici su kritizirali privatizaciju ponajviše zato što nije osigurala prijelaz na tržišnu privredu kakvu su očekivali s obzirom na iskustva u zemlji migriranja. Budući da su rezultati o različitim stavovima prema privatizaciji temeljito prikazani u nekim već objavljenim radovima (npr. Peračković, 1999. i 2001.), ovdje se neće ponovo prikazivati.

Kako se u tim kritičkim stavovima povratnika o privatizaciji mogla uočiti zajednička orijentacija prema tržišnim ciljevima privatizacije i tržišnim rješenjima problema, prihvaćena je hipoteza da su povratnici integrirali u svoj vrijednosni sustav neke elemente, uvjetno rečeno, "tržišnog svjetonazora". Povratnici, bez obzira na to iz koje se zemlje vraćali, kojoj generaciji pripadali, koliko su dugo bili u emigraciji, kojem društvenom sloju pripadali i u kojem su stupnju asimilirani, svojim su radnim iskustvom ili školovanjem manje-više uspješno profesionalno socijalizirani za život u tržišnoj privredi. To je iskustvo možda najvažnije sociokulturno obilježje koje je utjecalo na njihovo drugačije viđenje rekonstrukcije kapitalizma u Hrvatskoj.

Zato je nužno spomenuti dva ključna procesa koji takvu orijentaciju i kreiraju, a to su profesionalna socijalizacija i ekonomska asimilacija. Za moguće objašnjenje takve orijentacije može se uzeti teorija integracije, koju su razvili još u Čikaškoj

školi (npr. Park, 1950.; Wirth, 1956.). Ukratko, svi imigranti prolaze kroz tri faze, tj. kroz procese: 1) adaptacije, 2) kulturne asimilacije (akulturacije) i 3) strukturne (socijalne) asimilacije. Ovom teorijom kao teorijsko-konceptualnim modelom u svojem istraživanju o procesu asimilacije američkih Hrvata služili su se Sekulić, Šporer i Živković (1995.). A u svojoj povijesnoj analizi procesa asimilacije hrvatskih iseljenika I. Čizmić, pozivajući se na istraživanje R. Klinara (Čizmić, 1982., 387), govori o kulturnoj, socijalnoj, ekonomskoj i fizičkoj asimilaciji.⁹

Sveobuhvatnih socioloških istraživanja o tome kako je tekao proces asimilacije od prvoga većeg vala emigracije iz Hrvatske sredinom 19. st. do današnjih dana nije bilo, pa su jedini izvori povijesna istraživanja i publikacije. Povjesničari koji su se bavili problematikom iseljeničtva (npr. Holjevac, 1968.) navode kako su hrvatski iseljenici, neovisno o tome kada su se i kamo iseljavali, najprije naučili raditi, pokoravati se radnoj disciplini i traženim normama. Gdje god bili, njihovi su ih poslodavci cijenili kao vrijedne radnike. A jezik i kulturu učili su mnogo sporije, no to i nije bilo toliko važno, bar ne poslodavcima. Prema tome, može se reći da je ekonomska asimilacija (u početku kao profesionalna socijalizacija, tj. kao proces usvajanja radnih vrijednosti i učenja radnih uloga), tekla najbrže i da su se od svih drugih elemenata kulture radne vrijednosti najbrže usvajale. Sekulić i suradnici (1995., 22) govore da su imigranti usvajali najprije elemente materijalne kulture, zatim neke dijelove duhovne kulture, kao što su radne navike, drugačije radne uloge, životni stilovi i norme ponašanja, a najteže i najkasnije mijenjali su se internalizirani vrijednosni sustavi.

Pojednostavnjeno govoreći, hrvatski iseljenici nisu imali izbora: tržišno gospodarstvo precizno definira očekivanja koja poslodavac očekuje od svojih zaposlenih. S time da su oni još dodatno bili pod pritiskom kao stranci, tako da su bespogovorno morali ispunjavati sve poslove koje su njihovi nadređeni od njih očekivali. Upravo u tome leži mogući okvir za interpretaciju rezultata istraživanja o različitim stavovima povratnika prema privatizaciji u Hrvatskoj. U migraciji, oni nisu nužno morali znati ni jezik, ni običaje nove sredine, niti su se trebali uključiti u društveni život zemlje iseljenja: od njih se očekivalo samo da rade onako kako im se kaže.

ZAKLJUČNI OSVRT

S obzirom na nepostojanje teorijskih koncepata, ovaj rad može poslužiti kao jedan od prvih pokušaja sociološkoga konceptualiziranja povratnih migracija i promatranja migranata kao specifične društvene skupine koja integrira nekoliko životnih iskustava. Budući da je glavni cilj upravo i bio pokušaj kreiranja teorijskog okvira za sociološki pristup istraživanju

procesa povratnih migracija, najprije je predložena definicija povratnih migracija kao trajnoga povratka ili preseljenja vanjskih migranata bez obzira na generacijsku pripadnost i dužinu boravka, iz zemlje useljenja u zemlju podrijetla. U potrazi za sveobuhvatnim konceptom o motivima povratka, u radu je prikazana teorija B. I. Reyes, koja integrira četiri modela povratnih migracija (teorija neostvarenih ciljeva, teorija cirkularnih migracija, teorija planirane zarade i teorija društvene mreže) iz kojih se mogu operacionalizirati indikatori za mjerenje povratničke motivacije bez obzira na same uzroke i motive migracije. Pokazalo se da su teorija planirane zarade i teorija društvene mreže primjerene u interpretaciji sociodemografskih i motivacijskih obilježja povratnika iz uzorka navedenog istraživanja o privatizaciji. A pregled prikazanih radova koji su obrađivali povratak migranata također upućuje na to da se tipovi povratnika mogu izvesti iz nekog od tih modela, pa se na kraju daje zaključiti da se tako sintetski konstruirani teorijski okvir može primjenjivati u istraživanju samoga procesa povratka i njegove motivacijske dimenzije.

Uzimajući u obzir rezultate navedenog istraživanja o privatizaciji s uzorkom povratnika kao kontrolne skupine (uz istaknuta ograničenja u interpretaciji s obzirom na uzorak), može se uočiti kako kod povratnika, bez obzira na njihove sociodemografske različitosti, postoji specifična orijentacija prema tržišnim ciljevima privatizacije i tržišnim rješenjima problema, pa se može prihvatiti teza da su povratnici integrirali u svoj vrijednosni sustav neke elemente "tržišnog svjetonazora". A na temelju toga može se pretpostavljati da je to jedno od ključnih obilježja njihova kolektivno-identifikacijskoga polja te da u sociokulturnom smislu oni jesu društvena skupina. Time se pokazuje adekvatnim Meznaričin pristup o kolektivno-identifikacijskom polju migranata i za pristup povratnicima kao specifičnoj društvenoj skupini s nekim zajedničkim sociokulturnim obilježjima.

Dakle, povratnici bez obzira na to iz koje se zemlje vraćali, kojoj generaciji pripadali, neovisno koliko su dugo bili u emigraciji, kojem društvenom sloju pripadali i u kojem su stupnju asimilirani, svojim radnim iskustvom ili školovanjem uspješnije su profesionalno socijalizirani i ekonomski prilagođeniji životu u tržišnoj privredi. Upravo ta socioprofesionalna socijalizacija povratnih migranata u uvjetima tržišne privrede (kao element ekonomske asimilacije u zemlji primitka) ključan je čimbenik koji utječe na njihovu veću sklonost izbora marketizacije kao najpoželjnijeg ishoda tranzicije u Hrvatskoj, a to ih između ostalog čini društvenom skupinom u sociološkom smislu. Što je to "ostalo" što bi ih još moglo određivati kao skupinu iz istoga kolektivno-identifikacijskog po-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 3 (83),
STR. 475-498

PERAČKOVIĆ, K.:
SOCIOLOŠKI PRISTUP...

lja, tek treba istražiti. No iskustvo života u "tržišnim uvjetima" možda je njihovo najvažnije sociokulturno obilježje koje je utjecalo na njihovo drugačije viđenje rekonstrukcije kapitalizma u Hrvatskoj te ih to i čini skupinom istoga socijalno-identifikacijskog polja. Stoga se i prikazana Mežnarićina teorija kolektivno-identifikacijskoga polja migranata može proširiti i na povratnike i prihvatiti zajedno s Rayesinom teorijom kao polazišna teorijska osnova i za buduća empirijska istraživanja o povratnim migrantima.

BILJEŠKE

¹ Program ove inicijative može se naći na sljedećoj internetskoj stranici: <http://www.hic.hr/grupa-100>

² Problematika povratnih migracija iz sociološke perspektive dotaknuta je u teorijsko-konceptualnom dijelu magistarskog rada autora pod naslovom: *Stavovi povratnih migranata o privatizaciji u Hrvatskoj* (Peračković, 2001.).

³ Istraživanje je provedeno u Institutu društvenih znanosti "Ivo Pilar" između 1998. i 2002. u sklopu projekta pod nazivom *Razvojne i psihosocijalne posljedice privatizacije u Hrvatskoj*.

⁴ U demografskoj literaturi najčešće se navode modeli E. G. Ravenstaina, tzv. migracijski zakoni, zatim teorija migracijske tranzicije W. Zelinskog te teorija privlačnih i odbojnih faktora, tzv. "push-pull" teorija E. S. Leea (Wertheimer-Baletić, A., 1999., 286).

⁵ Istraživanje je proveo početkom 1971. tadašnji Odjel za migracije Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu i Republički zavod za zapošljavanje Zagreb u suradnji s cjelokupnom Službom za zapošljavanje u SR Hrvatskoj. Osnovni zadatak tog istraživanja bio je utvrditi činjenično stanje u vezi sa zapošljavanjem radnika iz Hrvatske u inozemstvu i njihovim vraćanjem i zapošljavanjem u zemlji.

⁶ Istraživanje je proveo 1977. Centar za istraživanje migracija iz Zagreba na području triju tadašnjih jugoslavenskih republika: Hrvatske, Srbije i BiH.

⁷ Istraživanje je bilo dio istraživačkoga projekta "Vanjske migracije iz Hrvatske/Jugoslavije i društveni razvoj", provedenog u Institutu za migracije i narodnosti u istraživačkom razdoblju od 1986. do 1990.

⁸ Istraživanje je provedeno 1997. u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar pod nazivom: "Sociodemografski, migracijski, povratničko-motivacijski i psihosocijalni status hrvatskih povratnika iz iseljeništa".

⁹ Čizmić iznosi model asimilacije koji su razradili Park i Burgess iz Čikaške škole, a u kojem su pojam asimilacije suprotstavili pojmu amerikanizacije.

LITERATURA

Anić, J. (1991.), Vanjske migracije i naturalizacija migranata iz Hrvatske, *Migracijske teme*, 7 (2): 115-125.

Baučić, I., Maravić, Ž. (1971.), *Vraćanje i zapošljavanje vanjskih migranata iz SR Hrvatske, Migracije radnika*, 2, Zagreb, Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 3 (83),
STR. 475-498

PERAČKOVIĆ, K.:
SOCIOLOŠKI PRISTUP..

- Čizmić, I. (1982.), *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država*, Zagreb, Globus.
- Ćorić, Š. (1990.), *Tjeskobe hrvatskih migranata*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske i Kršćanska sadašnjost.
- Heršak, E. (ur.) (1998.), *Leksikon migracijskog i etničkog nazivlja*, Zagreb, Školska knjiga.
- Herzog, H., Schottman, A. M. (1982.), Migration Information, Job Search and the Remigration Decision, *Southern Economic Journal*, 50 (1): 43-56.
- Holjevac, V. (1968.), *Hrvati izvan domovine*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Katunarić, V. (1974.), *Vanjske migracije i promjene u porodici*, Zagreb, Centar za istraživanje migracija – Zagreb.
- Lindstrom, D. P. (1996.), Economic Opportunity in Mexico and Return Migration from the United States, *Demography*, 33 (3): 357-374.
- Massey, D. S. (1990.), Social Structure, Household Strategy and the Cumulative Causation of Migration, *Population Index*, 56: 3-26.
- Mesić, M. (1991.), *Vanjske migracije i društveni razvitak*, Zagreb, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Mesić, M. (2002.), *Međunarodne migracije*, Zagreb, Filozofski fakultet – Zavod za sociologiju.
- Mežnarić, S. (1977.), Motivi odlazanja slovenskih radnika na rad u Njemačku, produžavanja boravka i vraćanja u Sloveniju, *Revija za sociologiju*, 7 (1-4): 20-42.
- Mežnarić, S. (1991.), *Osvajanje prostora – prekrivanje vremena, migracije umjesto razvoja*, Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske.
- Nejašmić, I. (1981.), Povratak jugoslavenskih vanjskih migranata i njihovo uključivanje u gospodarski i društveni život zemlje, *Rasprave o migracijama*, 73, Zagreb, Centar za istraživanje migracija – Zagreb.
- Nejašmić, I. (1987.), Statističko praćenje i neka kvantitativna obilježja jugoslavenske vanjske migracije, *Migracijske teme*, 12 (3): 289-301.
- Park, R. (1950.), *Race and Culture*, Glencoe, Free Press.
- Pavlinić, A., Anić, J. (1991.), Djeca hrvatskih migranata u europskim zemljama – iseljavanje, motivacija za očuvanje i njegovanje materinskog jezika te povratak u domovinu, *Migracijske teme*, 7 (3-4): 277-291.
- Peračković, K. (1999.), Dva pogleda na hrvatsku privatizaciju: domaća javnost i migranti-povratnici o privatizaciji. U: I. Rogić, D. Čengić (ur.), *Privatizacija i javnost*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Zagreb.
- Peračković, K. (2001.), *Stavovi povratnih migranata o privatizaciji u Hrvatskoj*, Magistarski rad, Zagreb, Filozofski fakultet.
- Prpić, G. J. (1977.), *Role of Returned Emigrants in Croatia: a Historical Assessment*, Cleveland, Američko-hrvatsko akademsko društvo.
- Prpić, J. (1997.), *Hrvati u Americi*, Zagreb, Hrvatska matica iseljenika.
- Reyes, B. I. (1997.), *Dynamics of Immigration: Return Migration to Western Mexico*, San Francisco, Public Policy Institute of California.
- Rock, P. (1979.), *The Making of Symbolic Interactionism*, Totowa N. J., Rowman and Littlefield.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 3 (83),
STR. 475-498

PERAČKOVIĆ, K.:
SOCIOLOŠKI PRISTUP...

- Rossi, P. (1955.), *Why Families Move?* Illinois, Glencoe.
- Schierup, C. U. (1981.), Povratne migracije i nova međunarodna podjela rada, *Revija za sociologiju*, 11 (3-4): 131-143.
- Sekulić, D., Šporer, Ž., Živković, I. (1995.), *Asimilacija i identitet*, Zagreb, Školska knjiga.
- Šakić, V., Ivanda, K., Jurčević, J., Mišetić, A., Mlačić, B., Pokos, N. (1997.), *Sociodemografski, migracijski, povratničko-motivacijski i psihosocijalni status hrvatskih povratnika iz iseljeništa* (u rukopisu), Zagreb, Institut Ivo Pilar – Zagreb.
- Šakić, V., Jurčević, J., Sopta, M. (1998.), *Budućnost iseljene Hrvatske*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Zagreb
- Thomas, W. I., Znaniecki, F. (1995.), *The Polish Peasant in Europe and America: A Classic work in Immigration History*, Chicago, University of Illinois Press.
- Waldorf, B. (1995.), Determinants of International Return Migration Intentions, *Professional Geographer*, 47 (2): 125-136.
- Wertheimer-Baletić, A. (1999.), *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, MATE.
- Wirth, L. (1956.), *The Ghetto*, Chicago, University of Chicago Press.
- Zelinski, W. (1971.), The Hypothesis of the Mobility Transition, *Geographical Review*, 61 (1): 219-249.
- Županov, J. (1977.), Druga generacija migranata, *Rasprave o migracijama*, 39, Zagreb, Centar za istraživanje migracija – Zagreb.

Sociological Approach in the Research of Processes of Returning Migrations

Krešimir PERAČKOVIĆ
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

In this work the author first discusses the possibility of an appropriate sociological theoretical concept for defining the term returning migration, starting from the model of the collective-identification field of migrants as a social group, conceptualised by S. Mežnarić. The theory of B. I. Reynes which integrates four approaches to the research of returning migrations is also presented: the theory of unfulfilled goals, the theory of circular migrations, the theory of planned earnings and the theory of social network, which proved appropriate in operationalising the indicators for researching returning migrations. The goal was to determine whether returned migrants were a social group in the sociological sense and which characteristics placed them in the same collective-identification field. The initial hypothesis was that returning migrations include the entirety of the migrant's experience: the experience of migration, the experience of adjustment to the new environment by means of the processes of integration (acculturation and assimilation) and the experience of returning and adjusting to the "old"

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 3 (83),
STR. 475-498

PERAČKOVIĆ, K.:
SOCIOLOŠKI PRISTUP..

environment, i.e. the experience of reintegration into the country of origin, which makes the returned migrants or returnees a social group with similar characteristics and experiences. The results of research show that returnees, regardless of which country they return from, which generation they belong to, regardless of the length of time they spent in emigration or which social class they belong to as well as the extent they have been assimilated to, with their work experience and education have been more successfully professionally socialised and economically adapted to life in a market economy. This experience is perhaps the most important socio-cultural characteristic that has influenced their different outlook on the reconstruction of capitalism in Croatia, which indeed makes them a group of the same social-identification field.

Key words: migrations, sociology of migration, recurrent, returning migrations, emigrants, returnees

Soziologischer Ansatz zur Untersuchung von Rückwanderungsprozessen

Krešimir PERAČKOVIĆ
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

In diesem Artikel wird zunächst ein mögliches soziologisches Konzept untersucht, das für die Bestimmung des Begriffs Rückwanderung geeignet wäre. Dabei müsste dem Modell der kollektiven Identifikation von Migranten als einer Bevölkerungsgruppe, wie S. Mežnarić dies konzeptualisiert hat, Rechnung getragen werden. Dem Leser wird auch die Theorie von B. I. Reyes präsentiert, der bei seiner Untersuchung des Rückwanderungsphänomens vier Ansätze integriert. Das sind: die Theorie der unerreichten Ziele, die Rundwanderungs-Theorie, die Theorie des geplanten Verdienstes und die Theorie des gesellschaftlichen Auffangnetzes. Diese integrative Position hat sich bei der Operationalisierung von Indikatoren zur Untersuchung der Rückwanderungs-Motivation als geeignet erwiesen. Mit der vorliegenden Untersuchung sollte festgestellt werden, ob Rückwanderer eine Gesellschaftsgruppe im soziologischen Sinne darstellen und anhand welcher Merkmale man sie demselben kollektiven Identifikationsfeld zuordnen kann. Ausgangspunkt war die Hypothese, dass im Prozess der Rückwanderung die Gesamtheit der Migrationserfahrungen enthalten ist: die Migration als solche, die Anpassung an ein neues gesellschaftliches Umfeld mittels Integrationsprozesse (Akkulturation und Assimilation), Rückkehr und Wiederaanpassung an das "alte" gesellschaftliche Umfeld bzw. Reintegration in das Herkunftsland, was Rückwanderer zu einer Bevölkerungsgruppe mit ähnlichen Merkmalen und

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 3 (83),
STR. 475-498

PERAČKOVIĆ, K.:
SOCIOLOŠKI PRISTUP...

Erfahrungen macht. Die Untersuchungsergebnisse zeigen, dass Rückwanderer dank ihrer Arbeitserfahrung oder Ausbildung in beruflicher Hinsicht besser sozialisiert und den Lebensumständen in der Marktwirtschaft ökonomisch gesehen besser angepasst sind. Dabei ist ohne Belang, aus welchem Land die Rückwanderer zurückkehren, welcher Generation und welcher Gesellschaftsschicht sie angehören, wie lange sie in der Emigration waren und bis zu welchem Grad sie sich assimiliert haben. Die im Ausland realisierte Arbeitserfahrung oder Ausbildung ist vielleicht das wichtigste soziokulturelle Merkmal, das ihre andersartige Sicht von der Wiedereinführung des Kapitalismus in Kroatien beeinflusst hat und das die kroatischen Rückwanderer zu einer Menschengruppe desselben sozialen Identifikationsfeldes macht.

Schlüsselwörter: Migrationen, Migrationssoziologie, Rückwanderungen, Auswanderer, Rückwanderer